

Recensies

Huizenga, E., *Tussen autoriteit en empirie. De Middelnederlandse chirurgieën in de veertiende en vijftiende eeuw en hun maatschappelijke context* (Artesliteratuur in de Nederlanden II; Hilversum: Verloren, 2003, 635 blz., ISBN 90 6550 768 X).

In de nalatenschap van Pieter van Foreest, stadsarts te Delft en behandelaar van onder andere Willem de Zwijger en zijn familie, bevond zich een manuscript met als titel *Vander Empiriken, Lantloeperen, ende valscher medicyns bedroch* (ca. 1590). De in Italië gepromoveerde arts voelde zich tegen het eind van zijn loopbaan geroepen al zijn bezwaren tegen helers die hun kennis in de praktijk hadden opgedaan nog eens op een rijtje te zetten. ‘Empirisch’ had vanaf de late middeleeuwen tot ver in de vroegmoderne tijd een negatieve klank. De term zelf stamde uit de oudheid toen de artsen al in verschillende scholen waren ingedeeld, naar gelang ze meer of minder theorie in hun behandeling toepasten. Toch maakt de overlevering van een grote hoeveelheid geneeskundige teksten in de volkstaal duidelijk dat de gestudeerde artsen het rijk niet bepaald alleen hadden op de zogenaamd medische markt en dat hun geschimp op genezers met een niet-universitaire achtergrond niet vrij was van beroepsnijd. Hoewel de *doctores medicinae* de neiging vertoonden empirici op één hoop te gooien met charlatans, hadden zij in de praktijk juist veel te maken met de tussencategorie van chirurgijns, die praktijkervaring paarden aan scholing. Ook Pieter van Foreest heeft in Delft anatomisch onderwijs voor chirurgijns gegeven.

Erwin Huizenga maakt niet alleen duidelijk hoe wijd verbreid en maatschappelijk belangrijk deze beroepsgroep was in de late middeleeuwen, maar tevens hoe de chirurgijns aan hun kennis kwamen en vooral hoe professioneel zij hun vak beoefenden. Daartoe baseerde hij zich op middeleeuwse *artes*-teksten die chirurgische kennis bevatten. Het door de auteur verzamelde corpus van Middelnederlandse chirurgieën in handschrift en (post)incunabel vormt dan ook het fundament van deze degelijke studie. De voorbeeldige bijlage I geeft de bewaarde teksten naar jaar van ontstaan, de overgeleverde exemplaren en hun vindplaats, edities en literatuur over de opgenomen codices. Alleen dit overzicht maakt het boek al de moeite van het verschijnen en bestuderen waard. De belangrijkste chirurgische teksten van de middeleeuwen – Willem van Saliceto, Lanfranc van Milaan en Henri de Mondeville – blijken compleet en in een vroeg stadium uit het Latijn in het Middelnederlands te zijn vertaald. Met onnoemelijk geduld moet Huizenga hebben gezocht. Hij vond namelijk niet alleen de prachtedities, maar zelfs de kleinste snippers die ooit genezers tot steun moeten zijn geweest. Het gemeentearchief van het Gelderse Hattem bezit bijvoorbeeld een pagina met het incipit ‘Hoe dat embryo gewonnen wordt’, een uittreksel van Lanfranc met betrekking tot de gynaecologie. Het fragment bewijst dat omstreeks 1500 ook vroedvrouwen niet zonder meer als medisch-theoretisch ignorant konden worden weggezet.

Tussen autoriteit en empirie is hiermee een studie die aansluit bij de in Engeland ontstane 'Social History of Medicine.' De beoefenaars van de door wijlen Roy Porter en Margareth Pelling gestichte richting beperken zich niet tot de officiële, aan de universiteiten geijkte medische wetenschap, maar bestrijken de hele medische markt van alle beschikbare genezingsstrategieën en hun aanbieders.

Toch is het uitgangspunt van dit boek anders dan dat van de boven aangehaalde 'social historians of medicine.' Huizenga is van origine (medio-)neerlandicus en specialiseerde zich in *artes*-teksten. De laatste tien jaar is de belangstelling voor deze utilitaire teksten in de volkstaal sterk toegenomen en in Nederland was dit niet in het minst het geval dankzij de inspanningen van Huizenga zelf. Hij is bijvoorbeeld samen met de Utrechtse medio-neerlandici Orlanda Lie en Lenny Veltman de drijvende kracht achter Wemal, de werkgroep Middel nederlandse *artes*-teksten. Het gaat deze Neerlandici nu eens niet om literatuur, of om religieuze c.q. historische traktaten, maar om teksten die de middeleeuwse wetenschappelijke denkbeelden in de brede zin tot onderwerp hebben en derhalve nuttig en instructief van aard zijn. De leden van Wemal lezen dergelijke teksten in de eerste plaats nauwgezet en maken ze vaak ook nog toegankelijk. Dat wil niet zeggen dat het onderzoek zich beperkt tot tekst en auteur. De context: de sociale en culturele structuren waarin een traktaat ontstond en later werd gereciperd, wordt nadrukkelijk meegenomen. In relatie tot de middeleeuwse chirurgieën komen zo bijvoorbeeld opmerkelijk actuele kwesties aan de orde. Te denken valt aan de taak van de overheid op het gebied van de gezondheidszorg, de hiërarchie van genezers en hun afzonderlijke competenties, de rol van magie in de geneeskunde alsmede de ethiek van het vak. Het hier besproken boek raakt aan deze, bredere vraagstukken en geeft er op meer en hier en daar ook minder bevredigende wijze antwoord op, wat overigens ook onmogelijk zou zijn binnen het bestek van één boek. In de encyclopedische ambitie van Huizenga die eigenlijk meer dan één boek heeft willen schrijven, schuilt een zwakte. De behandeling van met name de socio-culturele historische kwesties is tamelijk schools en voegt, behalve dat er nu eens iets omvattends wordt gezegd over genezen in de laatmiddeleeuwse Nederlanden, niet veel toe aan de bestaande inzichten.

Het fraaie hoofdstuk 6 'Wegen van ratio en wegen van het experiment' vormt de crux van het boek en representeert daarmee het centrale probleem van de hele premoderne geneeskunde. Besproken wordt de transmissie van chirurgische kennis via boeken. Centraal staat de verhouding tussen tekst, dat wil zeggen de op schrift gestelde theoretische inzichten van gestudeerde artsen, en inzichten opgedaan in de eigen praktijkervaring. Aan de hand van een aantal voorbeeldig uitgevoerde en gepresenteerde *casestudies* demonstreert Huizenga hoe die verhouding langzamerhand anders kwam te liggen. Henry de Mondevilles voorschriften ten aanzien van het verwijderen van pijlpunten uit wonden, tonen wat de gedachtegang van de laatmiddeleeuwse chirurgijn was en op welke gronden hij tot de behandeling van zijn voorkeur kwam. De diverse theoretische inzichten worden tegenover elkaar gezet, maar in de totstandkoming van een eensluidend therapeutisch advies spelen observaties van de wond een grotere rol. Vanaf de late middeleeuwen evolueerde de

medische kennis kortom, omdat daar in toenemende mate eigen inzichten aan werden toegevoegd. De in dit boek besproken chirurgijns hadden in deze ontwikkeling een spilfunctie, waardoor observatie en experiment een steeds groter gewicht kregen. De anatomie, en dus ook de chirurgie, belichaamde deze nieuwe Renaissancistische geneeskunde die uiteindelijk de uit de oudheid stammende paradigma's bijstelde. Dat hield onder meer in dat de chirurgijn zich emancipeerde tot een semi-geleerde, terwijl *doctores medicinae*, zoals de Vlaamse apothekerszoon Andries van Wesel alias Andreas Vesalius, zich als handvaardige chirurgen begonnen te presenteren. Erwin Huizenga bracht met zijn bestudering van de middelnederlandse chirurgieën deze ontwikkeling voor de Nederlanden glashelder in kaart.

Catrien Santing

Berkenvelder, F. C., *Stedelijk burgerrecht en burgerschap. Een verkennende inventarisatie in Deventer, Kampen en Zwolle (1302-1811)* (Dissertatie Groningen 2005, Zwolle: Waanders, 2005, 960 blz., €59,50, ISBN 90 400 8835 7).

In dit lijvige boekdeel heeft Berkenvelder, oud-gemeentearchivaris van Zwolle, het resultaat neergelegd van zijn onderzoek naar wat het inhiel om tijdens de middeleeuwen en het *ancien régime* burger te zijn van een Noordoost-Nederlandse stad, toegespitst op de grote Sallandse steden, een verkennende inventarisatie, zoals hij het bij zijn promotie in Groningen noemde. Het bevat een schat aan gegevens en steekt uit boven het puur-regionale niveau doordat de schrijver bij elk besproken verschijnsel registreerde in welke andere, niet al te ver verwijderde plaatsen hij parallellen aantrof. Het is een werk waarin veel geduld is geïnvesteerd en het onversaagde tel- en rekenwerk veel overzichtelijke tabellen heeft opgeleverd, tot in de noten toe. De opzet is zeer systematisch. Elk juridisch aspect is onderzocht, eerst min of meer algemeen, vervolgens voor elk der drie steden afzonderlijk. Wat betekende het om burger te zijn, welke rechten en plichten hingen er mee samen, hoe werd je het?

Niet alleen burgers bewoonden een stad. In de middeleeuwen telden de drie steden één groep personen die 'in burgergemoede' zaten – een soort onvolkomen burgerschap volgens Berkenvelders aardige definitie – kennelijk dezelfde die in de zestiende eeuw ingezetenen heetten. De laatsten waren 'vaak ambachtslieden en dagloners ... met misschien enkele horigen en keurmedigen' (175); waarom Berkenvelder meent dat hun voorgangers allemaal 'onvrijen' waren (171) is niet duidelijk. Sinds de zestiende eeuw was de burgerij zelf verdeeld in klein- en grootburgers die wat koeien in de stadsweiden mochten laten grazen en soms ook passief kiesrecht ten aanzien van magistraat en (gezworen) gemeente hadden. Het burgerschap was erfelijk, maar men kon het ook kopen. Dat is een onderwerp waar de auteur zich grondig mee heeft beziggehouden. De wisselende tarieven, door de steden voor de toelating van nieuwe burgers gehanteerd, geven een interessante kijk op het wisselend beleid van de stadsbesturen, hier in direct verband gebracht met de financieel-economische toestand van het ogenblik. Dat lage tarieven er op wijzen dat de stad vooral arbeidskrachten van buiten wilde aantrekken, klinkt minder overtuigend. Ook ingezetenen, die het aan burgers voorbehouden gildelidmaatschap wilden verwerven, konden zich inkopen. Op bladzijde 408 zegt de schrijver, die nieuwe burgers bijna overal als 'vreemde, uitheemse personen' (474) behandelt, trouwens zelf dat men wel moet 'bedenken dat verreweg de meeste mensen, vóór zij het burgerschap aanvroegen, al een aantal jaren als inwoners in de stad woonden.' Met evenveel ijver gaat hij na hoe lang het duurde eer 'nieuwkomers' zich een plaats in de meente of de magistraat konden verwerven. Hij zegt niets over de geslotenheid van het patriciaat, dat doorgaans de magistraatsposten bezette, waarschijnlijk omdat dit niet past in het juridisch karakter van zijn onderzoek. In dat kader past uiteraard wel zijn